

Tomasz Legiędź

Uniwersytet Łódzki

TRANSFORMACJA CHIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ Z PERSPEKTYWY NOWEJ EKONOMII INSTYTUCJONALNEJ

Streszczenie: W niniejszym artykule dokonano analizy transformacji gospodarczych, jakie zaszły w Chińskiej Republice Ludowej w ostatnich dekadach, z punktu widzenia nowej ekonomii instytucjonalnej. Chińska droga przemian istotnie różniła się od „terapii szokowej”, jaką zastosowano w większości krajów Europy Wschodniej. Stopniowe przemiany pozwoliły instytucjom charakterystycznym dla gospodarki planowanej z powodzeniem działać w warunkach gospodarki rynkowej, co wydaje się głównym powodem sukcesu chińskiej transformacji. Jednakże specyfika chińskiego modelu sprawia, że jego zastosowanie w praktyce byłoby niemożliwe w innych warunkach instytucjonalnych.

Słowa kluczowe: Chińska Republika Ludowa, transformacja gospodarcza, analiza instytucjonalna.

1. Wstęp

W roku 2008 głównym ekonomistą Banku Światowego został Chińczyk Justin Yifu Lin. Po raz pierwszy w historii to ważne stanowisko objął ekonomista pochodzący z kraju rozwijającego się. Jest to jasny sygnał, że inspiracją dla polityki rozwojowej Banku Światowego mają być doświadczenia transformacji gospodarczej Chińskiej Republiki Ludowej. Przykład Chin ma przekonać, że rozwój gospodarczy wszędzie jest możliwy, ale wymaga to zmiany dominującego paradygmatu rozwoju. W oparciu o dorobek naukowy Justina Y. Lina można założyć, że Bank Światowy poświęci dużo uwagi roli, jaką odgrywają instytucje w kreowaniu rozwoju ekonomicznego.

Proces przemian instytucjonalnych, jaki nastąpił w ChRL od czasu rozpoczęcia reform w roku 1978, jest unikatowy w skali światowej. Gospodarka chińska rozwija się¹ pomimo braku wielu instytucji, których obecność, według większości ekonomi-

¹ Według danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego w roku 2007 PKB Chin wyniósł 3,280 bln dolarów amerykańskich, co oznacza, że chińska gospodarka jest czwartą na świecie pod względem wielkości. Oszacowanie danych o PKB według parytetu siły nabywczej waluty (7,034838 bln dolarów) daje chińskiej gospodarce drugie miejsce na świecie po Stanach Zjednoczonych. W latach 1980-1989 średni roczny procentowy wzrost chińskiego PKB wyniósł 9,35%, w latach 1990-1999 10,45%, a w latach 2001-2006 9,73%. Ogromny skok cywilizacyjny, jakiego dokonały Chiny w ostat-

stów, jest niezbędna, aby wzrost gospodarczy był możliwy. Z punktu widzenia zachodnich badaczy istniejący w Chinach system prawny daje znikomą ochronę praw własności. System finansowy podlega wielu regulacjom, jednak jest nieprzejrzysty i sprzyja ryzykownym pożyczkom. Chińczycy mają zaś bardzo ograniczone prawa obywatelskie, nie pozwalające na swobodne wypowiedanie swych opinii oraz dochodzenie sprawiedliwości przed sądami.

W polskiej literaturze ekonomicznej przywołanie przykładu transformacji gospodarki Chin ma najczęściej za zadanie pokazać, że istniała alternatywna droga przemian, która umożliwiłaby rozwój gospodarczy w Europie Wschodniej (także w Polsce) przy znacznie mniejszych kosztach społecznych; że reformy powinny przebiegać stopniowo, obejmując coraz więcej sektorów gospodarki, pod silną kontrolą rządu. Często chińską drogę transformacji przeciwstawia się doktrynie neoliberalizmu. Kołodko pisze, że Chiny postąpiły racjonalnie, gdyż zdecydowanie odrzuciły filozofię oraz praktykę „konsensusu waszyngtońskiego”. Według niego źródłem sukcesu Chin jest połączenie dynamiki rynkowego żywiołu oraz strategicznego działania państwa². Dość często wśród badaczy w Polsce, tak jak i wśród wielu ekonomistów na świecie, panuje przekonanie, że procesy transformacji w Chinach od samego początku były pod dość ścisłą kontrolą władz, które prowadziły roważną politykę rozwojową, co umożliwiło ograniczenie negatywnych skutków przemian. Jak pisze Bolesta, w ChRL do reform przystąpiono z jasno określonym planem i strategią wprowadzenia zmian³, ograniczenie zaś ubóstwa jest zasługą programów pomocowych niemalże od początku wprowadzonych przez władze⁴.

Celem artykułu jest pokazanie, że bliższa analiza przebiegu transformacji w ChRL daje podstawy do zakwestionowanie niektórych z tych opinii. W pierwszej jego części przedmiotem rozważań jest spór o politykę transformacji w kontekście podejścia instytucjonalnego. Następnie przykład reformy chińskiego rolnictwa wykorzystany jest do pokazania specyfiki chińskiej transformacji, której dynamikę wyznaczają zarówno decyzje władzy, jak i oddolne dążenia Chińczyków.

2. Transformacja jako przedmiot analizy instytucjonalnej

Transformacja od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki kapitalistycznej to skomplikowany proces przemian ekonomicznych, politycznych i kulturowych, w którym to procesie instytucje socjalistyczne zostają zastąpione przez instytucje ryn-

nich 30 latach, obrazuje zmiana indeksu rozwoju społecznego (HDI), który w roku 1975 wynosił 0,527, w 2006 r. zaś 0,762. *World Economic Outlook Databases, October 2008*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2008/02/weodata/index.aspx>; *United Nations Statistics Division – National Accounts, April 2007*, ONZ 2007, <http://unstats.un.org>; *Human Development Report 2007/2008*, Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju, ONZ 2008, http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_EN_Complete.pdf.

² G.W. Kołodko, *Wędrujący świat*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2008, s. 248-249.

³ A. Bolesta, *Chiny w okresie transformacji : reformy systemowe, polityka rozwojowa i państwowe przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2006, s. 22.

⁴ Tamże, s. 70.

kowe. Niezwykle nagromadzenie i tempo przemian instytucjonalnych w krajach postsocjalistycznych, które od blisko dwudziestu lat próbują budować kapitalizm, stanowi ciekawe pole badawcze nowej ekonomii instytucjonalnej (NEI). Proces transformacji jest badany zarówno z perspektywy badawczej mikroanalitycznej, którą w NEI określa się najczęściej mianem instytucjonalnej umowy (*institutional arrangement*) lub instytucji zarządzania (*institutional governance*), jak i makroanalitycznej, czyli koncentrującej się na środowisku instytucjonalnym (*institutional environment*)⁵. Błędem byłoby stwierdzić, że któraś z tych perspektyw badawczych lepiej nadaje się do zgłębienia sytuacji krajów postkomunistycznych i ich drogi do kapitalizmu. Instytucjonalna analiza w skali makro, koncentrująca się na wyjaśnianiu sposobu i kierunku ewoluowania instytucji, pozwala wyjaśnić, jakie czynniki kształtują sferę prawną, polityczną i gospodarczą w krajach, gdzie następuje zastępowanie gospodarki socjalistycznej gospodarką rynkową. Z drugiej strony przedmiotem badań instytucjonalnych w skali mikro jest to, w jaki sposób instytucje zapewniają efektywne działanie organizacji. Oba podejścia wzajemnie się uzupełniają, dając pełniejszy obraz rzeczywistego znaczenia instytucji w systemach społeczno-ekonomicznych.

W ramach mikroanalizy instytucjonalnej dominuje ekonomia kosztów transakcji (*transaction cost economics*) oraz teoria praw własności (*the property rights perspective*). Koszty transakcji najogólniej można określić jako koszt funkcjonowania systemu ekonomicznego⁶. Coase w swojej pracy *The nature of the firm*⁷ stwierdził, że jeśli zawieranie transakcji kosztuje, to instytucje mają znaczenie. Tradycyjna ekonomia ortodoksyjna nie zawiera instytucji, ponieważ w modelowym świecie, który bada, koszty transakcji są zerowe. Przy takim założeniu człowiek jest w stanie zdobyć i przeanalizować każdą informację na temat interesującej go transakcji, nie ponosząc żadnych kosztów. Następnie, bazując na zdobytej wiedzy, podpisuje doskonale skonstruowany kontrakt, który jest wdrażany, monitorowany i przestrzegany także przy zerowych kosztach⁸. Zgodnie z analizą NEI koszty te powinny być wliczone w całościowe koszty produkcji, na które składa się nie tylko koszt czynników

⁵ Davis oraz North w następujący sposób tłumaczą różnice pomiędzy środowiskiem instytucjonalnym a instytucjonalną umową: „Instytucjonalne środowisko jest to zestaw podstawowych politycznych, społecznych oraz prawnych zasad, które stanowią podstawę dla produkcji, wymiany i dystrybucji. [...] Instytucjonalna umowa to umowa pomiędzy jednostkami gospodarczymi, która określa sposób ich współdziałania i/lub konkurencji. Może ona określać schemat, według którego jednostki współpracują, lub zawierać mechanizm, według którego można zmienić prawa (uprawnienia) stron”. L.E. Davis, D.C. North, *Institutional Change and American Economic Growth*, Cambridge University Press, Cambridge 1971, s. 6-7.

⁶ K.J. Arrow, *The organization of economic activity: issues pertinent to the choice of market versus non-market allocation*, [w:] *The Analysis and Evolution of Public Expenditure: The PPB System*, U.S. Joint Economic Committee, 91st Congress, 1st Session, vol. 1, U.S. Government Printing Office, Washington (D.C.) 1969, s. 59.

⁷ R.H. Coase, *The nature of the firm*, „*Economica*” 1937, vol. 4, s. 386-405.

⁸ E.G. Furubotn, R. Richter, *Institutions and Economic Theory*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 1997, s. 10.

produkcji, ale także koszt zdobycia informacji o rynku i produkcji, koszt ochrony rynku (w tym praw własności) czy koszt egzekwowania umów. Williamson we wstępie do polskiego wydania *Ekonomicznych instytucji kapitalizmu* napisał, iż problemy transformacji ustrojowej są niezwykle trudne i wymagają spojrzenia z wielu stron. Wyraził przekonanie, że ekonomia kosztów transakcji umożliwia rozjaśnienie niektórych z tych problemów⁹.

Transformacja oznacza diametralne zmiany w stosunkach pomiędzy państwem a sektorem prywatnym. Nowe formy własności i nowe mechanizmy alokacji zasobów oznaczają całkowicie nowe reguły współistnienia i zależności państwa i innych podmiotów ekonomicznych. Jednocześnie zachodzą ogromne zmiany w organizacji wewnątrz firm i w relacjach między firmami. Te zmiany pociągają za sobą zmiany nakładów angażowanych w procesy społecznej koordynacji, określane na gruncie nowej ekonomii instytucjonalnej mianem kosztów transakcyjnych. Według Williamsona głównym celem ekonomicznym instytucji kapitalizmu jest oszczędzanie na kosztach transakcji¹⁰. Proces transformacji można interpretować jako proces, który inicjuje tendencję do oszczędzania kosztów transakcji, ale przejściowo musi on wiązać się z powstaniem dodatkowych „tarć” w systemie ekonomicznym i politycznym, stających się źródłem dodatkowych kosztów. Te dodatkowe koszty związane są z jednej strony z koniecznością tworzenia nowych instytucji (reguł prawnych i organizacji), a z drugiej – z konfliktami między starymi a nowymi rozwiązaniami. Od podstaw trzeba tworzyć w krajach postsocjalistycznych prawo własności i prawo kontraktowe. Dlatego teorie koncentrujące się na ekonomicznej analizie własności są szczególnie użyteczne przy badaniu gospodarek krajów transformacji, a z drugiej strony przemiany własnościowe w tych krajach dostarczają szkole praw własności i agencji ciekawego materiału badawczego.

Instytucjonalna analiza makroekonomiczna, czyli koncentrowanie się na środowisku instytucjonalnym, jest domeną nowej historii ekonomicznej (*new economic history*). Podejście to charakteryzuje szersze, ogólne spojrzenie na role instytucji, czyli np. zwyczajów, norm oraz praw własności, w tworzeniu się rynków i jakości ich działania. Nowa historia gospodarcza skupia się na nakreśleniu różnic w działaniu organizacji i ich wpływie na instytucje¹¹. Według Northa instytucje określają sposób ewolucji społeczeństw i dlatego są kluczem do zrozumienia procesu historycznych przemian społeczno-gospodarczych¹². Przedmiotem sporu jest to, w jakim stopniu ludzie świadomie kształtują zmiany, a w jakim proces ewolucji instytucji ma charakter spontaniczny. Przedmiotem kontrowersji jest także to, czy ewolucja spo-

⁹ O.E. Williamson, *Ekonomiczne instytucje kapitalizmu: firmy, rynki, relacje kontraktowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 9.

¹⁰ Tamże.

¹¹ R. Smyth, *New institutional economics in the post-socialist transformation debate*, „Journal of Economic Surveys” 1998, vol. 12, s. 378.

¹² D.C. North, *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge, New York 1990, s. 3.

łącza wyłania instytucje efektywne z ekonomicznego punktu widzenia¹³ i jakie czynniki determinują kierunek zmiany instytucjonalnej. North w swej analizie podkreśla rolę, jaką pełni ideologia w kształtowaniu środowiska instytucjonalnego, oraz zauważa, że bardzo często mamy do czynienia z występowaniem trajektorii rozwojowych (*path dependence*). Spojrzenie na transformacje krajów byłego bloku komunistycznego poprzez pryzmat teorii Northa jest pomocne w zrozumieniu trudności i zróżnicowania efektów polityki reform. Z drugiej strony racjonalne jest zapewne przypuszczenie, że doświadczenia krajów postkomunistycznych przyczyniły się do ewolucji stanowiska laureata Nagrody Nobla z 1993 roku, sformułowanego w jego ostatniej książce¹⁴.

3. „Terapia szokowa” vs. „chińska droga”

Transformacja to złożony proces, na który składa się tak wiele zmiennych, że praktycznie w każdym kraju występują różne problemy i zjawiska trudne do porównywania. Jednak ze względu na szereg czynników, np. czas rozpoczęcia przekształceń, podobną historię oraz sytuację wyjściową, uogólnia się wnioski na temat doświadczeń krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz krajów powstałych w wyniku upadku ZSRR. Dzieje się także dlatego, że w wielu z tych państw podjęte reformy miały charakter „terapii szokowej” (*big bang*). Podejście to bazowało na przekonaniu, że polityka, która zakłada szybką liberalizację rynków i prywatyzację, połączona z pewnymi działaniami stabilizacyjnymi pozwala w stosunkowo krótkim czasie byłym krajom komunistycznym czerpać korzyści z gospodarki rynkowej, tak jak ma to miejsce na Zachodzie. „Terapia szokowa” była w pewnym sensie esencją „konsensusu waszyngtońskiego” jako dominującego w latach 90. XX wieku paradygmatu rozwoju. Zakładano, że owa polityka doprowadzi do krótkotrwałego załamania produkcji, po którym gospodarki postkomunistyczne wejdą na ścieżkę szybkiego rozwoju. Wykres ilustrujący taką sytuację miał mieć kształt przypominający literę J¹⁵, w rzeczywistości wprowadzone reformy „terapii szokowej” sprawiły, że wykres produkcji w większości gospodarek krajów postkomunistycznych przypominał literę L, co oznaczało, że po znacznej obniżce produkcji następowała jej stagnacja na obniżonym poziomie¹⁶.

¹³ North z początku uważał, że instytucje nieefektywne są eliminowane w drodze ewolucji społecznej, jednak już w roku 1981 odrzucił ten punkt widzenia. Zob. D.C. North, *Institutions, Institutional...*, s. 7. Więcej na ten temat: M. Rutherford, *Institutions in Economics. The Old and the New Institutionalism*, Cambridge University Press, Cambridge 1994, s. 151-170.

¹⁴ D.C. North, *Understanding the Process of Economic Change*, Princeton University Press, Princeton 2005.

¹⁵ W literaturze zachodniej dominuje przekonanie, że jedynie w Polsce „terapia szokowa” w pewnym stopniu miała pozytywny efekt.

¹⁶ J.Y. Lin, Y. Tsai, *Reform and development in China: A new institutional economics perspective*, „Seoul Journal of Economics” 2004, październik, http://findarticles.com/p/articles/mi_qa5411/is_200410/ai_n21362686.

Wielu ekonomistów zwróciło wtedy uwagę na znaczenie instytucji w kreowaniu rozwoju. Niewątpliwie istotna była popularyzacja nurtu nowej ekonomii instytucjonalnej, której kwintesencją było zdobycie Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii przez kilku przedstawicieli tej szkoły (m.in. Buchanana, Coase'a oraz Northa). To, co działo się z gospodarkami krajów postkomunistycznych, potwierdzało główne tezy nowych instytucjonalistów, a przede wszystkim fakt, że instytucje są ważne. Polityka *big bang* nie zakładała budowy instytucji. Opierała się na teorii efektywności rynków w ujęciu neoklasycznym. Sądzono, że wystarczy wprowadzić wolny rynek, a mechanizmy efektywnej gospodarki zadziałają automatycznie. Nie zauważano, że w żadnym państwie kapitalistycznym gospodarka nie działała dobrze bez odpowiedniego zaplecza instytucjonalnego, które kształtowało się w długotrwałym procesie nie tylko ekonomicznym, ale także politycznym i kulturowym. Nie dostrzeżono tym samym, że nawet najlepiej przemyślana polityka nie jest w stanie stworzyć środowiska instytucjonalnego wolnej wymiany z dnia na dzień.

Porażka lub ograniczony sukces polityki „terapii szokowej” sprawił, iż wielu ekonomistów uznało, że reformy transformacji można było przeprowadzić lepiej. Ekonomści owi, także w Polsce, najczęściej przywołują przykład przemian, jakie nastąpiły w Chińskiej Republice Ludowej. Chiny przyjęły alternatywną strategię reform, która zakładała, że zmiany powinny następować stopniowo, obejmując coraz więcej gałęzi gospodarki, bez prywatyzacji na dużą skalę, jak miało to miejsce w innych krajach postkomunistycznych. Co warto podkreślić, polityka gospodarcza prowadzona w ChRL nie była osadzona w określonej teorii ekonomicznej, tak jak miało to miejsce w przypadku „terapii szokowej” osadzonej w teorii neoklasycznej i doktrynie neoliberalnej¹⁷. Polityka ta była wymuszona sytuacją i wyborem władz chińskich, które uznały, że w ich interesie jest umiarkowana reforma.

4. Na czym polegał gradualizm przemian instytucjonalnych. Przykład reformy agrarnej

W przeciwieństwie do innych krajów postkomunistycznych instytucje charakterystyczne dla gospodarki centralnie planowanej istniały w ChRL jeszcze przez dłuższy czas w formie niezmięnionej lub nieznacznie zmienianej w miarę wzrostu znaczenia rynku. Żeby lepiej zrozumieć proces przekształcania się oraz powstawania zupełnie nowych instytucji, najlepiej przyjrzeć się pierwszej i kluczowej dla chińskiej gospodarki reformy, która objęła sektor agrarny.

Wieś w Chinach, podobnie jak w Polsce w okresie socjalistycznej industrializacji, traktowano głównie jako źródło dochodów przeznaczanych na rozwój sektora przemysłowego¹⁸. Wprowadzona przez Mao Zedonga kolektywizacja rolnictwa miała do-

¹⁷ Tamże.

¹⁸ J.K. Kung, *Chapter 3. The role of property rights in China's rural reforms and development*, „The Chinese Economy” 2002, vol. 35, no. 3, s. 54.

prowadzić do samowystarczalności rolników. Strategia rozwoju w Chinach Ludowych oparta była na założeniu, że praca Chińczyków dzięki odpowiedniej motywacji będzie głównym czynnikiem zmian infrastruktury techniczno-ekonomicznej, zwłaszcza systemu irygacji i komunikacji. Komuny były gigantycznymi organizacjami, które zrzeszały po więcej niż tysiąc gospodarstw domowych. System ten przypominał bardzo organizację rolnictwa z czasów feudalnych. Chłopi byli przypisani do ziemi i mieli ograniczone możliwości przemieszczania się¹⁹. Główną przyczyną niepowodzenia skolektywizowanego rolnictwa był brak pozytywnych bodźców, które skłaniałyby rolników do wydajnej pracy. Ich wynagrodzenie zależało od wielkości produkcji danego zespołu produkcyjnego, a nie od konkretnych zadań wykonanych przez daną rodzinę przypisaną do komuny. Pierwsze reformy wymusiła katastrofalna sytuacja ekonomiczna; pewne elementy rynkowe wprowadzano, aby gospodarka mogła funkcjonować, a wsi przestał grozić głód. Co ciekawe, reforma systemu komun rozpoczęła się z inicjatywy oddolnej wsi tuż po śmierci Mao w 1976 roku. Chłopi likwidowali komuny i starali się – z początku w ukryciu, później za zgodą lokalnych władz – tworzyć rodzinne gospodarstwa, w których mogli pracować na własny rachunek. W ten sposób rolnicy wymuszali wprowadzanie do skolektywizowanego rolnictwa elementów gospodarki rynkowej²⁰. Kiedy na czele KPCh stanął Deng Xiaoping, podobne rozwiązania zaczęto wprowadzać w całym kraju już z polecenia władz centralnych. Początkowo na zmiany zgadzano się jedynie w najbiedniejszych regionach. Jednak silne oddolne dążenie do zmian bez zważania na istniejące ograniczenia doprowadziło do tego, że w całym kraju w 1981 r. system komun zastąpiono „systemem odpowiedzialności gospodarstw” (SOG; chiń. *bao gan dao hu*; ang. *household responsibility system*). Warto dodać, że gdy formalnie zezwolono na nowe rozwiązania, faktycznie już 45% zespołów produkcyjnych działało według nowych zasad²¹. Tym samym odpowiedzialność za produkcję rolną przesunięto na barki rodziny, która trzymała pieczę nad kawałkiem ziemi (średnio około 750 m²)²². Po wypełnieniu obowiązku wobec państwa, w postaci ustalonej odgórnie wielkości płodów rolnych, rolnicy mogli sprzedać nadwyżkę swojej produkcji na lokalnych rynkach²³. W ten sposób w bardzo krótkim okresie, bo już w roku 1983, 80% ludności zaczęło pracować na własny rachunek i uzyskiwać dochody za pośrednictwem rynku²⁴.

Oprócz likwidacji komun i wprowadzenia SOG przemiany w sektorze agrarnym obejmowały reformę cen i reformę systemu planowania. Początkowo obowiązywały

¹⁹ J.K. Kung, wyd. cyt., s. 55

²⁰ Yi-min Lin, *Chapter 2. Economic institutional change in Post-Mao China*, „The Chinese Economy” 2002, vol. 35, no. 3, s. 28.

²¹ J. Y. Lin, *Rural reforms and agricultural growth in China*, „The American Economic Review” 1992, vol. 82, no. 1, s. 37.

²² T. Hunek, *Konkluzje z pobytu studialnego w Chinach (26.09-24.10.1997)*, „Więś i Rolnictwo” 1999, nr 3, s. 130.

²³ G.C. Chow, *China's Economic Transformation*, Blackwell Publishing, Malden 2002, s. 48.

²⁴ K. Gawlikowski, *Procesy transformacji w Chińskiej Republice Ludowej*, [w:] K. Gawlikowski (red.), *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku – przemiany polityczne i społeczne*, Trio, Warszawa 2004, s. 118.

dwa odrębne poziomy cen. Jedna cena ustalona była na produkcję, którą zespoły produkcyjne były zobowiązane wytworzyć w ramach obowiązku nałożonego przez władzę (w ramach planu, tak jak miało to miejsce przed podjęciem reform), inna na nadwyżkę produkcji ponad określone kontyngenty. Reformy sektora agrarnego oznaczały zwiększanie roli rynku kosztem centralnego planowania. Jak zauważa Lin, nawet przed rozpoczęciem wprowadzania zmian na wsi chińskiej obok obrotu podlegającego państwu istniały niezwykle ważne dla rolników wiejskie targowiska. Wraz z wprowadzeniem SOG rolnicy otrzymali większy zakres wolności decyzji ekonomicznych. W efekcie więcej produkowali i więcej towarów sprzedawali na wolnym rynku. Ceny rynkowe przeważnie przewyższały ceny państwowe, a rynkowy obrót płodami rolnymi zaczął pełnić coraz większą rolę. Wolnorynkowa sprzedaż mogła także oficjalnie zaistnieć w miastach. Stopniowo liberalizowano obrót kolejnymi płodami rolnymi. W 1985 kontrolowano już tylko wymianę 38 produktów, co stanowiło jedynie 30% produktów kontrolowanych w roku 1980. Od połowy lat 80. państwo przestało ustalać ogólnie ceny całości lub części produkcji wieprzowiny, ryb, drobiu, herbaty, owoców oraz warzyw. Wciąż kontroli podlegał obrót kluczowymi dla gospodarki chińskiej płodami rolnymi, zbożem i bawełną. Ostatecznie w roku 1985 obowiązkowe kontyngenty zastąpiono kontraktami negocjowanymi bezpośrednio pomiędzy przedstawicielami władz lokalnych a rolnikami. Owa zmiana wpłynęła na spadek cen²⁵. Początkowo kontrakty obowiązywały przez kilka lat, następnie przedłużano je na 15 i 30 lat. System kontraktowy był w bardziej elastyczny, chłopcy mogli skuteczniej planować swoją produkcję, a coraz większa jej część mogła podlegać obrotowi rynkowemu, co pozwalało na efektywniejsze wykorzystanie zasobów. System ten zapewnił rolnikom pewną samodzielność w wyborze produkcji i pozwolił na czerpanie z niej korzyści, przez co stał się czynnikiem trwałej stymulacji wzrostu produkcji²⁶.

Analizując chińskie przemiany w rolnictwie, należy podkreślić, że wzrost zaangażowania rolników w zwiększenie produkcji rolnej osiągnięto bez wprowadzenia najważniejszego, z punktu widzenia społeczeństw zachodnich, elementu gospodarki rynkowej – prywatyzacji gospodarstw rolnych. Rolnicy chińscy wciąż pracowali na ziemi, która nie była ich własnością. Obecnie właścicielami ziemi rolniczej w Chinach są wsie (w minimalnym stopniu państwo), a więc jest to kolektywistyczna, raczej gminna forma własności. Pomimo zasadniczej różnicy pomiędzy prawem do użytkowania a posiadaniem ziemi na własność Chow uznaje, że reforma agrarna Chin oznacza powrót sektora prywatnego do rolnictwa, co znajduje wyraz w tym, że około 99% produkcji rolnej Chin jest dziełem chińskich chłopów powstałym w ramach zreformowanego systemu²⁷.

²⁵ Ceny „kontraktowe” kształtowały się na poziomie pomiędzy wcześniejszą państwową ceną na produkcję obowiązkową i państwową ceną na produkcję nadobowiązkową.

²⁶ J. Y. Lin, wyd. cyt., s. 48.

²⁷ G.C. Chow, wyd. cyt., s. 49.

Zob. T. Legiędź, *Przemiany instytucjonalne wsi w Chińskiej Republice Ludowej po 1978 roku – wybrane problemy*, „Więś i Rolnictwo” 2008, nr 4 (141), s. 66-80.

5. Podsumowanie

Chińska transformacja nie tylko nie opierała się na żadnej znanej teorii ekonomicznej, ale także gospodarka rynkowa nie była z góry założonym jej celem. Kierunek reform, ich zakres i intensywność kształtowały bieg wypadków: z jednej strony oddolne dążenia Chińczyków pragnących poprawić warunki swego życia, a z drugiej – stopniowe ustępstwa władzy. Po śmierci Mao Zedonga w Komunistycznej Partii Chin przeważył nurt, który uznał, że władzę uda się zachować jedynie wtedy, gdy chociaż w minimalnym stopniu poprawi się sytuacja społeczno-ekonomiczna Chińczyków. W konsekwencji uznania ważności ekonomicznej sprawności stopniowo w praktyce życia gospodarczego rynek wygrywał z ideologią socjalistyczną, ale w sferze werbalno-politycznej urynkowienie i prywatyzacja były przedmiotem krytyki, jako rozwiązania sprzeczne z ideologicznymi celami partii komunistycznej. Kiedy pod koniec lat 90. w krajach bloku wschodniego socjalistyczna gospodarka upadała, trudno było sobie wyobrazić diametralnie inną drogę reform od tej wówczas podjętej przez większość krajów bloku socjalistycznego. Chociaż dziś pewne inne rozwiązania wydają się oczywiste, w tamtym czasie alternatywa dla szybkiego wprowadzenia rynku właściwie nie istniała. Chińska droga transformacji nie była alternatywą dla „terapii szokowej” pod koniec lat 80. i nie byłaby nią teraz, ponieważ uwarunkowania instytucjonalne i kulturowe, w których znajdowały się u progu reform Chin i kraje Europy Wschodniej, były zgoła odmienne. Bliższe studia nad przebiegiem transformacji zarówno w Chinach, jak i w innych krajach, zdają się potwierdzać wiele założeń nowej ekonomii instytucjonalnej. Między innymi sceptycyzm NEI wobec wiary w to, że rozwój ekonomiczny może zapewnić prowadzona przez państwo polityka rozwojowa. Proces tworzenia się rynku powinien być postrzegany bardziej kompleksowo, jako efekt reguł i uwarunkowań zaistniałych już wcześniej (trajektorii rozwojowych). Problemów gospodarczych nie rozwiąże rynek, ani nie rozwiąże ich aktywnie ingerujące w procesy gospodarcze państwo. Efektywność gospodarki zależy w dużym stopniu od interakcji instytucji formalnych i nieformalnych, które powstają jako efekt działania zarówno rządu, jak i rynków. Niewątpliwie natomiast na poprawę jakości życia większości obywateli byłych krajów komunistycznych wpłynął czynnik, jakim było uwolnienie ich od nadmiaru nakazów oraz zakazów, które hamowały przedsiębiorczość.

Literatura

- Arrow K. J., *The organization of economic activity: issues pertinent to the choice of market versus non-market allocation*, [w:] *The Analysis and Evolution of Public Expenditure: The PPB System*, U.S. Joint Economic Committee, 91st Congress, 1st Session, vol. 1, U.S. Government Printing Office, Washington (D.C.) 1969.
- Bolesta A., *Chiny w okresie transformacji: reformy systemowe, polityka rozwojowa i państwowe przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2006.
- Chow G.C., *China's Economic Transformation*, Blackwell Publishing, Malden 2002.

- Coase R.H., *The nature of the firm*, „Economica” 1937, vol. 4.
- Davis L.E., North D.C., *Institutional Change and American Economic Growth*, Cambridge University Press, Cambridge 1971.
- Furubotn E.G., Richter R., *Institutions and Economic Theory*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 1997.
- Gawlikowski K., *Procesy transformacji w Chińskiej Republice Ludowej*, [w:] K. Gawlikowski (red.), *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku – przemiany polityczne i społeczne*, Trio, Warszawa 2004.
- Human Development Report 2007/2008*, Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju, ONZ 2008, http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_EN_Complete.pdf.
- Hunek T., *Konkluzje z pobytu studialnego w Chinach (26.09-24.10.1997)*. „Wies i Rolnictwo” 1999, nr 3.
- Kołodko G.W., *Wędrujący świat*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2008.
- Kung J.K., *Chapter 3. The role of property rights in China's rural reforms and development*, „The Chinese Economy” 2002, vol. 35, no. 3.
- Legiędź T., *Przemiany instytucjonalne wsi w Chińskiej Republice Ludowej po 1978 roku – wybrane problemy*, „Wies i Rolnictwo” 2008, nr 4 (141).
- Lin J.Y., *Rural reforms and agricultural growth in China*, „The American Economic Review” 1992, vol. 82, no. 1.
- Lin J.Y., Tsai Y., *Reform and development in China: a new institutional economics perspective*, „Seoul Journal of Economics” 2004, październik, http://findarticles.com/p/articles/mi_qa5411/is_200410/ai_n21362686.
- North D.C., *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge, New York 1990.
- North D.C., *Understanding the Process of Economic Change*, Princeton University Press, Princeton 2005.
- Rutherford M., *Institutions in Economics. The Old and the New Institutionalism*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.
- Smyth R., *New institutional economics in the post-socialist transformation debate*, „Journal of Economic Surveys” 1998, vol. 12.
- United Nations Statistics Division – National Accounts, April 2007*, ONZ 2007, <http://unstats.un.org>.
- Williamson O.E., *Ekonomiczne instytucje kapitalizmu: firmy, rynki, relacje kontraktowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
- World Economic Outlook Databases, October 2008*, Międzynarodowy Fundusz Walutowy, 2008, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2008/02/weodata/index.aspx>.
- Yi-min Lin, *Chapter 2. Economic institutional change in Post-Mao China*, „The Chinese Economy” 2002, vol. 35, no. 3.

TRANSITION IN CHINA: A NEW INSTITUTIONAL ECONOMICS PERSPECTIVE

Summary: The article describes economic transformation of the People's Republic of China (PRC) from an institutional perspective. China's transformation was dissimilar to the „big bang” model of transition that was applied in East European countries. The gradual changing of the economic institutions of the planned economy allowed them to work well in the market environment, what seems to be the main cause of the success of the PRC. Unfortunately there is a remote possibility that the Chinese model of transition could be used somewhere else.